

בין פרנס לחתולו

א.

את חטאי אני מזכיר – אף שידעתי, כי ש"י עגנון, כמותו ככמה מגדולי הפרווה שלנו, וראש להם מנדלי, כתיבתם במזל משקלה ודפוסה ראשון לא הניחה דעתם, וחזרו לסתתה ולשבכה במזל משקלה ודפוסה אחרון ואף שידעתי כי מעשה שינויו וחילופיו לטובה, גם בימי עמידתו, כשעיקר הטיוב נראה לו על דרך השמיטה, כדרכו ב"הנידח", גם בימי־זקנתו, כשעיקר הטיוב נראה לו על דרך התוספת, כדרכו ב"הכנסת כלה", הרי, בכמה פרקי סיפוריו, ואפילו בשיעורי־הוראה ובמעמד הסופר, העדפתי נוסחה קמאה על נוסחה בתראה, שהרבה רגילות עושה.

אולם עת לכל דבר, ואפילו לרגילות והרגלה, שאמרו בו, כי הוא שלטון על כל דבר. ותהי ראשית שבירת־שלטונו במעשה־עימות מדוקדק של הפרק י"ג שב"הכנסת כלה", שכבר ההבדל במספר־עמודיו מעמידנו על שיעור השינוי – במהדורה הראשונה הוא תופס עשרים וארבעה עמודים ומשהו, וכל עמוד בן עשרים וארבע שורות; במהדורה אחרונה הוא תופס אך תשעה עשר עמודים ומשהו, אולם כל עמוד הוא בן שלושים שורה ושורה, וקשה לומר על הבדל כזה בחינת מאה שורה ומעלה בשקל הזהב בינינו לבין עצמנו מה הם. אבל גדול משינוי המנין הוא שוני הענין, ובירורו המפורט היה מצריך שעה הגונה, וביותר הדברים אמורים בסיפור־שבאמצע, ששמו: לסונקה או אדם ובהמה.

ותיבת לסונקה מניחה פתח לעמעום וגמגום, ולא משום היגויה כיצד, אלא משום טעמו כיצד, האם הטעם יפול בהברה ראשונה, היא אות למ"ד הפתוחה, או בהברה לאחריה, היא אות סמ"ך השרוקה. איני יודע מה אחרים, היודעים להכריע, אם לכאן אם לכאן; אני אין בי כדי הכרעה, ושני טעמים לכך.

ב.

ראשית, אותו פקפוק נחלה קטנה היא לי ממחברו; בימים, ששימשתי לפניו, היה אוהב להזכיר אותו סיפור, שחיבבו ביותר, וברגיל היה הוגה תיבת לסונקה, כביכול משקלה אמפיברכוס, אבל כשהיה חוזר על האמירה המובאת בסיפור: אי לך לסונקה היה הוגה אותה כביכול משקלה דקטילוס.

ומאי נפקא מיניה – תיבה זו שרשה שורש סלאבי קדום, המצוי בכל לשונותיהם, ועיקרו חיית־טרף קטנה, שקדמה לו לחתול, לשעשע את התינוקות ובני הבית, שהניחה להם לגפפה וללטפה, ועל פי שרשה נגזר לא בלבד שם־עצם – שנכנס ללשון היהודים (ושם אשה לאסקה יוכיח) אלא בעיקר פועל – שנכנס אף הוא ללשון־היהודים (והפועל: זיך לאַשטשען, יוכיח). הוראתו של הפועל הזה: להתחבב, להתחנף, להתחטא, להתפרקד, וכש־דבר לו מי שירש, בתכונותיו אלו, הלא הוא החתול ואף ענין זה נכנס ללשון היהודים (זיך לאשטשען ווי אַ קאַץ). והנה ההוגה תיבה לסונקה, כשהנחץ בהברתה הראשונה, הרי היא לו כתיבה שאולה מאוקראינית; אך ההוגאה כשהנחץ בהברתה השניה, הרי היא לו כתיבה השאולה מפולנית. ולא היינו נטפלים לאותה קטנה, אילו היתה זו נפקא־מיניה ללשונותיהם, אך היא נפקא־מיניה לעניננו – אותו סיפור־בתוך־סיפור, ככל מסכת "הכנסת כלה", מתרחש בזמן ובמקום, שרוב אוכלוסיתם עבדים אוקראינים ומיעוטם אדוניהם הפולנים, ובין אלה ואלה, כבין הפטיש והסדן, עדת־היהודים, השואלים להם, בשולי המנהגות, משהו מאלה ומשהו מאלה; ואינה דומה שאילתם של רוב העם, כשאילת פרנסיהם. וכדוגמת השאילה הוא כינוי החיבה של חתול ביתם – הפרנס חתולו מכונה, אמנם, בדומה ללשון האיכרים: לסונקה, אך בשינוי הנחץ שחל בו בלשון הפריצים, ללמדך כי לפניך חיקוי של אורח פריצים, ודרך הקאפריסה שלהם.

איך הגו פשוטי העם אותה תיבה ניתן בבירור מסופו של הסיפור: כששני הנצרכים לו לפרנס מוצאים את אבידתו הגדולה, היא החתולה הקרויה לסונקה, שבלעדיה אין חייו קרויים חיים, והם מכריזים על מציאתה מתוך שהם מכריזים שמה, נשמעת הברתה ראשונה, וכל שומעיה חוזרים עליה בלשון לה־לה־לה, ואילו היה הטעם בהברה שלאחריה, היו שומעים חוזרים עליה בלשון: סו־סו־סו, לאמור, יהודי־העיר לא הדגשת הפריצים אלא הדגשת האיכרים בפיהם.

אחרית, אין להתעלם מיחוד כינויה של אותה חתולה, שכן דרכו של המספר בעניני חיות ובהמות, שכינוים בלשון עברי, ואף ניתן טעם לעבריותם – אם כינוי שני סוסיו של נטע: משכני ונרוצה, ואינו נפטר מרישומו בשיר השירים, כפי שנלמד להם לתינוקות של בית רבן בגלילות ההם: משכני – צוציע מעץ [= צי מיך צו]; ונרוצה; און אונדז [= מיר] וועלן טיען [= טאַן] לויפן; אם כלב, שכתיבו של בור, עשאו בלק; ומה לנו להרחיק, והרי בבוא מחותנו של אותו פרנס להפיסו על אבידתו אבידת לסונקה ושילח לו את חתולתו שלו, שינרא שמה, בין הוא כהיגויה של שונרא שנהג בגלילות ההם, בין הוא ככתיבה של שינרא בלשון חז"ל. ללמדך, כי אם המספר ברר לו לנושא הקאפריסה של הפרנס שם המעיד, כי

לפנינו, בסיועו של שינוי היגוי מועט, חתולת איכרים שנתגלגלה לחצרו של פריץ, הלא דבר הוא.
ואם לאפשרות, הניתנת בזה, לראיית-כפל, הרי אותו סיפור-בתוך-סיפור כל-כולו, לפי מהותו, מחייב כפל-ראיה.

ג.

הראיה האחת, הגלויה, היא כעיניו הרואות של ישראל שלמה הקרוב בזמן המספר בכבודו של ישראל שלמה הפרנס הרחוק בזמן, ועיקרו של הסיפור על השתלשלותו הוא נס גדול ונפלא שאירע להם לישראל שבשבוש מכוחה של חתולת הפרנס ובזכותו של הפרנס עצמו. ולא בא אותו סיפור אלא לדחות טענה מפורשת, כי בשל הפרנס ההוא אירעה להם תקלה לישראל שבשבוש, ולחזק את האמונה, כי בשלו ובשל חתולו צמחה להם כל אותה ישועה, בחינת אדם ובהמה תושיע ד', אדם בזכות בהמה תושיע ד', ללמדך, כי בכל עושה הקדוש ברוך הוא שליחותו, אפילו על ידי חתול.

הראיה האחרת, הסמויה, היא שונה בתכלית – והריני מחזיק טובה לרפאל ווייזר, הממונה על "יד עגנון" באוניברסיטה העברית בירושלים, שהעלה לפני זכר שיחה אחת של ש"י עגנון, שלא נחשבה בשעתה, לפני עשרים ושנים שנה, ועתה איפכא מסתברא. באותה שיחה נאמר: "אמרה חתולה לכלבים, מה אתם מתגאים כל-כך? אם משום שכתב ש"י עגנון את מעשה בלק, הרי כתב את מעשה לסונקה ואת מעשה צפורי ואת מעשה לילית וכן שאר מעשים טובים של בהמות חיות ועופות ודגים. ולא עוד אלא שמעשה בלק הוא סיפור אחד ומעשה לסונקה שלושה סיפורים". ואמנם, אם לדקדק, הסיפור הוא מערכה של שלושה מעגלים. מעגל מעגל וסיבותיו ומסובביו. ננסה-נא להפריד את שלושת הסיפורים.

הסיפור הראשון מעשה החתולה, בת-שעשועיו של הפרנס, ומעשה התעלמותה, שניתנים לה, כפי אישי העם, שני פירושים. הפירוש האחד הוא כדרך הטבע, המתפרש כדרך המנהג, והיא עונת השנה, שבה החתולים יוצאים להתעלס, הלכך נעלמה לסונקה וסופה שתחזור. הפירוש האחר, כדרך האמונה, שהחתולה היתה, בגלגולה קודם, שמשו של הפרנס, ולא נהג בה כהלכה, ומשתיקן בה מה שעיוול נעלמה, וסופה שלא תחזור. בין כך ובין כך עלומה של החתולה מטיל צלו המעובה על הקהילה כולה. כי בלעדי חביבתו אין הפרנס שוקד על עשייתו והיא מתרשלת בידו, תלונת העניים והמדוכדכים הזקוקים לו, עוברת כלאחר-אָזנו, והוא מאטים לבו בפני צרתם ודאגתם של הרבים, ואפילו התורה נזנחת לו, שחברת חתולתו היתה מסייעתו בתלמודו, אלה עיוניו במסכת זבחים, והעדרה מצמצם תלמודו על דברי אגדה; ועל-כן כל העיר כולה נעשית שותפת לחיפושי החתולה, וכשם

שהיתה טבור־חרדתו של הפרנס, כך היא טבור־חרדתה של הקהילה כולה; ללמדך מה עשוי היה קורטוב של בחוקותיהם להסב לו לר' ישראל שלמה, שהיה אולי רוצה בקאפריסה גדולה יותר, כדרך שיכלו לנהוג פריצי הפולנים, אך לכרחו הסתפק בקאפריסה קטנה יותר, כדרך שמוכרח היה לנהוג פרנס־יהודים. הסיפור שלאחריו, הוא סיפור ההגמון העומד לבוא, וקהל־היהודים חייב להקביל פניו יפה־יפה, להפיג שינאתו, שינאת ישראל, אבל מתוך שגם הפרנס גם הציבור ענין החתולה היא ברום דאגתם, הם מתרשלים בכך, וכבר הם צופים את הפורענות, שתרד עליהם מחמת זעמו של אותו כומר על שלא קידמו אותו כראוי לו. הסיפור האחרון, מעשה שני העניים, הצריכים לו לפרנס, שכל עניני ביתו ועניני הציבור כאסקופה הנדרסת לכיסופיו לגיפופי החתולה, ומשנמצאה להם האבידה והם מביאים אותה ברוב תרועה העירה, הרי תרועתם מתפרשת לה לעיר תחילה כקול פרעות אויב, אלו המוניות הגויים הנפרעים מהם מישראל עד שביזו את הגמוןם.

ד.

אכן, שלושה מעגלים נפרדים הם, והאגדה אומרת: הנס מלכדם, והביקורת אומרת: המקרה מלכדם, והסיפור, כמשפט המספר, מניח במגולה פנים לכאן ובמכוסה פנים לכאן, אך בין מקרה ממוזל דלתתא הוא, בין נס מכוון מלעילא הוא, ליכודם, על צרכו וכרחו, בא משום מנהגו של פרנס, ששעשועי חתולתו עדיפים לו על שלום ביתו ועל שלום ציבורו ועל שלום תורתו. והרוצה בהוכחה חותכת, עד מה הראיה האגדית המובלטת נדחית, בתוכו של דבר, מפני הראיה הביקרתית המוצנעת, יתן לבו על תיאור חרדת־הזוועה שאחזה את יהודי העיר, שדימו לשמוע קול פורעים ופרעותיהם, ותמורתה בתרועת־שמחה, בהתחוויר להם כי הקול קול מוצאי החתולה. התמורה גופה לא נמשכה אלא שעה קטנה ביותר, אך בה נתגלתה דמותה של העיר ואמיתה, הלא היא דמות מסירת הנפש לעם, חייו וקניניו, כפי שנתגלו דרגותיה. והרי ההדרגה כתיאורה ("הכנסת כלה", מהדורת תשי"ד, עמ' קפ"ד־קפ"ה):

ראתה שבוש זוג יהודים רצים וצועקים. סבורה היתה שבוש שהתחילה הפורענות וכל הגויים שבאו להקביל פני ההגמון יוצאים להרוג ולאבד את כל היהודים חס ושלום. נפל פחד הגויים על כל שבוש והתחילה צועקת אוי, וכל אוי ואוי מאוים ונורא, כבני אדם שרואים חרב שלופה פשוטה לקראת צוארם ומתייראים. שמעו הקצבים כל אותה יללה והתחילו דמיהם בהם גועשים. התחילו מצווחים זה כנגד זה מה אתה מוטל ומושלך כבשר תמותות. אם אין אנו מצילים את עצמנו בוא ונציל את ספרי התורה. עמדו והניחו את אטליוזיהם ורצו לבית הכנסת. וקודם שעמדו לילך נטל כל אחד ואחד בידו את הקופיץ שמחתך בו בשר. עד שהם רצים

שמעו מה ששמעו. הגביהו עצמם קופיצייהם וניפנפו כלפי מעלה ועל כל נענוע ונענוע צווחו ואמרו לסונקה לסונקה. ראו הסבלים את הקצבים מנפנפים בקופיצייהם וצועקים סבורים היו הסבלים שהקצבים יוצאים למלחמת מגן. דרכה נפשם עוז. מיד רקקו לתוך ידיהם והתירו את חבליהם שמלופפים ומוקפים זו לפנים מזו כדקין הנקראים הברה דכנתה והתחילו רצים לשתף כוחם במלחמה. עם שהם רצים שמעו מה ששמעו. הגביהו עצמם חבליהם מאליהם ועשו כל מיני צחוק לכבודה של לסונקה, ועל כל הגבהה והגבהה צווחו וקראו לסונקה לסונקה. ראו הנפחים את הסבלים מנפנפים חבליהם, נשאו קל וחומר לעצמם, מה אלו שאין להם אלא כתף מרוטה כך אנו כמה קרדומים יש לנו כמה קורנוסים יש בידינו, אפשר שנשב בחיבוק ידים עד שיבואו הגויים ליטול את נשמתנו. מיד נטלו כליהם בידיהם ויצאו. כיון שיצאו שמעו מה ששמעו. התחילו צועקים וקוראים לסונקה לסונקה. ראו הבורסים ואמרו, עד אימתי יתגאו עלינו כל שאר בעלי המלאכה ויאמרו ריחכם רע ולא נותנים לנו חלק בשום דבר שבקדושה. עכשיו נראה להם שאין אנו נפלים מהם בגבורה. נטל מיד כל אחד ואחד מן הבא בידו יורה או קלחת ונתנה בראשו ויצא. כיון שיצאו שמעו שחזרה לסונקה. התחילו מקישים כליהם כשהם קוראים בקולי קולות לסונקה. ראו בעלי הבתים את בעלי המלאכה. התחילו מצווחים אוי לנו מבריונים אלו שמעוררים עלינו חמתם של האומות. עכשיו יאמרו לישראל רוצחים אתם. היתה בכיה ויללה מצד זה ושמחה וששון מצד זה. כיון שיצאה שעה ולא ניזוק אדם התחילו בעלי בתים אומרים (ויקרא, כ"ט) לא תעמוד על דם רעך. פתחו את דלתות בתיהם קמעה קמעה וראו כל אותה השמחה, קצבים בקופיצייהם, סבלים בחבליהם, נפחים בקרדומותיהם, ובקורנוסיהם, בורסיים בידיהם וכולם כאחד קוראים לסונקה לסונקה לסונקה.

ה.

ובכן: ההדרגה של סדר ההתעוררות למסירת־נפש על הצלת הנפשות וקנייני היקר היא הדרגה ברורה: ראשונים הקצבים, אחריהם הסבלים, אחריהם הנפחים, אחריהם הבורסאים, לאמור: בעלי־המלאכה, ובקו ברור: כל שהוא נחות דרגה יותר בעיני הציבור, הוא מעולה יותר בדרגת המסירות ומהירות ההתגייסות לה. רק לאחריהם יבואו בעלי־הבתים שכל ענין ההתעוררות מפוקפק בעיניהם (כשם שהוא עתיד להיות מפוקפק בעיני צאצאי־צאצאיהם עד הדורות האחרונים – למן ההתנגדות להגנה בימי הפרעות ברוסיה עד ההתנגדות למורדי הגיטאות), ורק בהיכחם, כי אין צל סכנה, הריהם משחקים, כהרף עין, מגינים גם הם. האומנם קברניטם, הפרנס, יוצא מלפני התיאור הזה וסביביו ראוי לכל אותם השבחים, שהוא משתבח, היא־היא השאלה המתוחה, כחיוך הלעג הנסתר, אם לא בשיטי הסיפור, הרי ביניהם.

סיכומו של דבר: אכן, התל התל בנו המספר הגדול כמשפטו – דבש־האגדה על שפתיו ולענת הביקורת בלבו.

[אדר תשל"ד]